

Kent ve Yeni Sosyal Etkileşimler: Gaziantep'teki Suriyelilerin Genel Örüntüsü, Mevcut Durumu ve Muhtemel Geleceği

The City and New Social Interactions: General Patterns of The Syrians in Gaziantep, The Current Situation and Prospective Future

Mehmet Nuri GÜLTEKİN*

Öz

Kentler tarih boyunca yeni toplumsal karşılaşmaların ve etkileşimlerin merkezi olmuşlardır. Farklı toplumsal sınıf, kültür ve katmanlardan gelen insanların kentten etkilenmeleri ve kenti etkilemeleri, yeniliğin, yaratıcılığın ve her şeye rağmen özgürlük arayışının temelini oluşturmuştur. Fakat kentlere, değişik yerlerden her zaman planlı ve öngörülebilir göçler gerçekleşmiyor. Hatta kentleri büyüten ve geliştiren ani ve beklenmedik, nüfus hareketleridir. Antik çağları bir yana bırakırsak, modern zamanlarda Batı Avrupa'da, sonrasında kolonyal dönem Amerika'sında ve diğer kıtalarda hızlı kentsel büyümeler görülmüştür. Sanayi Devrimi'nin sonrasında Batı Avrupa şehirlerinde yaşanan göçler ve bu olguların insanlık tarihindeki yansımaları herkes tarafından bilinmektedir. Son iki yüzyıldır, kentleri büyüten ve yeni durumlarla karşı karşıya bırakan en önem olgulardan biri, hiç kuşkusuz, savaş, şiddet, doğal afetler ya da daha farklı nedenlerden kaynaklanan sığınmacılık ve mülteci dalgalarıdır. Göç tarihi son derece hareketli olan Türkiye ve Gaziantep, son yedi yıllık süreçte Suriye'deki şiddet ve savaştan kaçan mülteci dalgalarıyla baş etmeye çalışıyor. Geçen yedi yıllık süreçte pek çok politika ve çözümler arandı, uygulandı. Fakat Türkiye'deki genel resimden ayrı olarak Gaziantep farklı ve daha dikkatli bir okumayı hak ediyor görünmektedir. Bu çalışma, 2017 yılında Gaziantep'te gerçekleştirilen geniş çaplı bir saha araştırmasının sonuçlarından yola çıkarak, kentteki mültecilerin genel bir örüntüsünü vermeye çalışacaktır. Sonrasında, eğitim, iş, çalışma, kentsel mekânların deneyimlenmesi, sağlık, haklar ve uyum ve birlikte yaşamayı kolaylaştıran birkaç başlık üzerinden Suriyelilerin Gaziantep'teki etkileşimleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülteciler, Uyum, Etkileşim, Gaziantep, Suriyeliler.

Abstract

Cities always have been the points of new interactions and experiences throughout history. The affection and influences of citizen people who have a different class, culture, and strata background have consisted of the base of the invention, creativity, and the demanding of freedom, against all odds. But cities and urban places always have no regular, predictable and planned migrations, too. Insomuch as it can be argued that the rapid and unexpected demographic movements are the main sources of development of cities as well. Even if we do not focus on pre-modern times, we can usually find out the rapid urban developments in Europe's modern period, colonial America and other parts of the world. Each of scientists knows very well the results and reflections of the industrial revolution in cities are mass migrations from rural to urban places after the industrial revolution. Without a doubt, for the last two-century, one of the most important facts is seeking refugee or being refugee due to war, violence, natural disasters or different reasons that have made cities greater and encounter with many difficulties. Turkey and the city of Gaziantep where had so dynamic migration history, have been trying to deal with refugee waves that brought about the war and violence period for the last seven years. So many different policies and solutions have been sought and applied in past seven years. But the situation in Gaziantep deserves more careful reading and understanding as an exemption of the general view in Turkey. This study will try to depict the general pattern of refugees who live in the downtown with the results of field research that has been conducted in Gaziantep. Thereafter the paper will discuss interactions of the Syrians in Gaziantep through a few titles which facilitate integration and living together such as participation to the city's educational system, work, job, experiencing urban spaces, health, and rights.

Keywords: Refugees, Integration, Interaction, Gaziantep, The Syrians.

Giriş

Ortadoğu, pek çok açıdan insanlık tarihine damga vuran beşeri, kültürel, coğrafî ve politik bir realite olarak dünyadaki önem ve konumunu hep koruya gelmiştir. Yerleşik hayata geçmeden tarıma, oradan kentlerin kurulmasından yazının icadına dair sayısız tarihi ve belirleyici olgunun aynı yerde ortaya çıkmasının tesadüf olmadığı aşikârdır. Bunda, hiç kuşku yok ki, söz konusu bölgede din, kentleşme, tarım, nüfus, politika, enerji kaynakları, ticaret yolları ve kültür gibi pek çok neden olgunun karşılıklı olarak birbirini beslemesinin etkisi inkâr

* Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. mngultekin@yahoo.com.

edilemez. Bütün veriler, güncel ya da tarihsel kayıtların en net ifade ettiği husus, Ortadoğu'nun dünyanın genelindeki toplumsal süreçler ve değişme üzerindeki etkisinin gücü ve konumunu göstermektedir (Dabaşı, 2015; Danahar, 2015; Dawisha, 2013). Bundan dolayıdır ki, en çok da Ortadoğu'daki savaşlar, barışlar, karşılaşmalar, etkileşimler veya yeni toplumsal ilişkiler, aynı zamanda bütün dünyayı ilgilendiren merkezi gelişmelere ve durumlara dönüşür. Bu olgu, bilinen tarihsel kayıtlarda mevcut olduğu gibi, içinde yaşadığımız aktüel dünyanın sıcak ve yakıcı bir gerçekliği olarak da karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla, hâlihazırda devam eden, henüz tamamlanmamış yahut eklemleme sürecinin devam ettiği Ortadoğu'daki aktüel, savaşlar, göçler, mülteci dalgaları, zorla yerinden ettirmeler ve yerleştirmeler diğer bir deyişle bütün demografik, politik, toplumsal ve kültürel 'mühendisliklerin' faal olduğu bir zamanın ortasından yazmak, olguyu değerlendirmek yahut birtakım öngörülerde bulunmak, aslında, sosyolojinin imkânları dâhilinde, peşinen kendi kusurlarıyla malul olması da demektir. Bu hususları ve maluliyetleri akılda tutarak, bu makale, Türkiye'nin ve Gaziantep başta olmak üzere, hemen hemen bütün kentlerin son yedi-sekiz yıldır dozu ve şiddeti şehirlerin bölgesine, konumuna ve özelliklerine değişkenlikler arz eden, göç ve mülteci olgusunun kısa geçmişine, mevcut durum tasvirine ve muhtemel gelecek öngörülerine odaklanacaktır. Sözü edilen bu hususlar, daha çok Gaziantep kent özelindeki bir saha araştırmasının¹ sonuçları ve verileri temel alınarak tartışılacak ve bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, yaşanan güncel olayları anlamak ve anlamlandırmaya gayret etmek kadar, genelde Türkiye'nin, daha özel ve dar ölçekte Gaziantep'in yaklaşık sekiz yılına damgasını vuran mültecilik ve göç olgusuna, bir kaç hayati noktadan yaklaşmayı ve bu hususlar üzerinden tartışmayı hedeflemekte ve uyum, birlikte yaşama ve karşılıklı değişme gibi geleceğe dair muhtemel birkaç başlığın üzerinde durmaya çalışacaktır.

Ortadoğu'da 'sıradan' bir dönem: 2011 ve sonrası

Ortadoğu'nun modern tarihi, en az *pre-modern* dönemleri ve çağları kadar hareketli, ilginç ve bütün dünyayı sarsıcı karaktere haiz olguların da yaşandığı bir yüzyılı ifade ediyor. Doğu'dan yükselen Müslüman imparatorluk çağlarının sona ermesi ve Batı dünyasının yükselişe geçmesiyle, önce Endülüs'ten sonra da Osmanlı vasıtasıyla ele geçirilen çoğunluğu Doğu ve Orta Avrupa topraklarından geri çekilmelerin eşlik ettiği gerilemenin pek çok sebepleri var. Fakat Batı dünyasının Rönesans, Reform ve coğrafi keşifleri temele alan, Modernleşme, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nin sürüklediği son derece karmaşık ve güçlü olguların şekillendirdiği bir ilerleme ve yayılmasının olduğu üzerinde uzlaşmış olgulardır. Modern sanayisi, bilim ve tekniğin karşılıklı gelişmesiyle, ordusu ve iktisadi argümanlarıyla güçlenmiş olan İngiltere ve Fransa'nın kendi kapitalist piyasalarına alan açma ve bunun sürekliliğini sağlamaya odaklı Ortadoğu (ve dünya) üzerindeki egemenlik mücadelesinin bütün etkilerinin şekillendirdiği bir süreçten söz etmek mümkün (Wallerstein, 2004, 2005). Dolayısıyla, çok fazla gerilere gitmeden, Fransa ve İngiltere'nin (daha sonra Osmanlı'daki nüfuzundan dolayı Almanya'nın, hatta Afrika'ya ilgisinden dolayı İtalya'nın) bırakalım deniz aşırı kıtalardaki etkilerini, Mısır, Hindistan, Asya, Afrika ve Ortadoğu üzerindeki şekillendirici güçlerinin sonuçlarını hâlâ takip etmek mümkün. Bu takip sadece, tarihsel kayıtlardan değil, aktüel sosyal ve politik mevcut bütün süreçler üzerinden okunabilecek kadar canlıdır; zira Osmanlı'dan sonra modern Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın çizdiği siyasi haritalara sıkışmış toplumsal, etnik, dini, ekonomik ve kültürel dinamiklerin yerel etkenlerle birleşerek dünyayı etkilemeye devam

¹ Bu yazı, büyük çoğunluğu Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışan akademisyenlerin desteği ve katılımıyla, Aralık 2017'de Mehmet Nuri Gültekin, İbrahim Giritlioğlu, Yücel Karadaş, Muhsin Soyudoğan, Şenay Leyla Kuzu, Sinan Tankut Gülhan, Mustafa Doğanoglu, Ayşen Utanır, Çağrı Aslan ve Nur İncetahtacı tarafından gerçekleştirilen ve Eylül 2018'de Gaziantep Üniversitesi Yayınları tarafından basılan "*Gaziantep'teki Suriyeliler: Uyum, Beklentiler ve Zorluklar*" başlıklı araştırmaya ve kitaba dayanmaktadır. Bu makalenin yazarı, yukarıda isimleri anılan tüm araştırmacılara, kitabın ortaya koyduğu verilerden bu çalışmada yararlanmaya izin verdikleri için teşekkür eder.

ettiğini ileri sürmek mümkündür (Bozarslan, 2010, 2012). Mesela, 2011 sonrasında Libya’da ortaya çıkan karmaşaya İtalya’nın verdiği diplomatik ya da politik tepkilerin Avrupa Birliği şemsiyesi altında nasıl yeniden aktive edildiğini görmek bu açıdan ilginç bir detay oluşturuyor (Prashad, 2012). Oryantalist (ya da self-Oryantalist) bakış açılarına rağmen, bölge ve coğrafyaya dair bu ‘dış ilgi’ bile, Ortadoğu’nun edilgen, hareketsiz, gündelik hayattaki politiklardan ve dünyadan izole olduğu tezinin tartışmalı konumunu göstermesi için yeterlidir. Üstelik, biraz sonra ele alınacak örnekte de olduğu gibi, çok değişken, hareketli, sosyal sınıflar ve kültürel etkileşim bakımından dünyanın geri kalanıyla en sıkı ağları ve ilişkileri olan bir siyasi, coğrafi, kültürel ve beşeri bir gerçeklik olarak Ortadoğu’nun (Dahi & Munif, 2012; Stacher, 2012) ele alınması, özcü yaklaşımlardan uzak durmayı sağlayacaktır. Çünkü Ortadoğu’daki her toplumsal ve siyasi olayın dünyadaki yankısı, en az merkez gelişmiş ülkelerdeki toplumsal olaylar kadar etki yarattığını, yaratabildiğini buradan okumak mümkün gibi durmaktadır (Dabaşı, 2015; Danahar, 2015; İskender, 2016; Roy, 2015). Bunun için egemen Oryantalist perspektifin çizdiği “Ortadoğu” tipolojilerinin bir karşılığının olmadığını, 2011 sonrasında gelişen toplumsal hareketlerin seyri ve etkisi dikkate alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

Çok kısa değinmek gerekirse, Tunus ve Mısır’la başlayıp neredeyse bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika toplumlarında karşılık bulan ve özgürlüğüne göre sebepleri olan halk hareketlerinin başlangıcında, daha fazla demokrasi ve özgürlük, daha adaletli bir toplumsal tahayyül talebinin olduğu lâkin süreç içinde, bölge, ülke ve toplumun konumuna göre aktörel katılım, dış müdahaleler ve imkânlarla boyut değiştirip amaçlananlardan çok farklı ve uzak yerlere sürüklendiğini söylemek mümkündür. Bunda kuşkusuz, *Ortadoğu* olarak addedilen bölgenin belirsiz ve amorf yapısı kadar, karmaşık ve geniş alanlara yayılmış bütün beşeri coğrafyanın farklı değişkenleri ve dinamiklerinin sayısız ittifak ve kombinasyonlarının da olduğu muhakkaktır. Öyle ki, Tunus’ta toplumu sokaklara döken sebeplerle, Mısır’da Mübarek’i iktidardan uzaklaştıran dinamikler çok genel bir çerçeveden bakıldığında aynıymış gibi gelebilir fakat bu genelleyci tutum, Mısır’da özellikle kadın tekstil işçilerinin de aktif dahil olduğu ve şekillendirdiği bir toplumsal hareketin önemini perdeleyebilir. Bir başka şekilde, Yemen ve Bahreyn’de varılan sonuçlarla Suriye’de ortaya çıkan dehşet tablosunun aynı saiklerle oluştuğunu ileri sürmek bizi yanlış değerlendirmelere götürebilir (Anderson, 2014; Chalcraft, 2014; Cole, 2014; Owen, 2014; Tripp, 2014; Ulrichsen, 2014). Bunun için Ortadoğu’nun, en az dünyanın diğer yerleri kadar farklı dinamiklere açık, çeşitli ve çoklu değişkenlerle var olduğunu akılda tutmak gerekiyor. Zira Suriye’de 2011 yılı baharında başlayan protesto hareketlerinin kat ettiği mesafe ve ortaya çıkan ilişkiler ağı bile başlı başına bölge ve ülkeye göre dinamiklerin nasıl karmaşık bir ağ oluşturduğunu anlatmaya yeterlidir.

‘Arap Baharı’ olarak ilk başlarda lanse edilmeye çalışılan ayaklanmaların zaman içinde evrildiği yer, ortaya çıktığı her ülkedeki yansımaları da beklenildiği gibi farklı oldu. Tunus ve Mısır’da, Suriye ve Yemen’le mukayese edildiğinde, otoriter liderler yerine, iç ve dış etkenlerle yenilerinin gelmesi gecikmedi. Her iki ülke için yapılan bütün değerlendirmelerle, kısa süre sonra devrilen veya değiştirilen siyasi figürler yerine gelenlerin, eskilerine benzemelerinde, benzer siyasi süreçleri üreten kurumsal yapıların ve mekanizmaların belirgin olabileceğini de ortaya koydu. Öyle ki, Mısır ve Tunus’ta her türden toplumsal muhalefeti görmezden gelen baskıcı ve tekelci siyasi yapıların yerine geçenlerin, en kısa süre içinde, devirdikleri yapılara benzemelerini başka türlü izah etmek mümkün değil.

Suriye’de savaş ve mülteciler

Suriye, sözü edilen bütün bu süreçler içinde hep ayrı değerlendirme başlığı altında ele alınan bir ülke oldu. Tarihsel ve kültürel arka plan, stratejik konumu, politik yapısı ve uluslararası ilişkiler bağlamındaki ittifaklarından dolayı, 2011 sonrası Suriye savaşı, dünya savaşlarını, bir tarafa bırakırsak, şimdiye kadar tarihte en fazla aktörün dahil olduğu savaş

olarak tanımlanabilir. Bu çoklu değişkenin müdahil olduğu kanlı savaş, başlangıçta veya devamında, sayısız ittifak ve kombinasyonun yaşanmasına, açık veya gizli vekâlet savaşlarına, etnik temizlik hareketlerine ve her türden şiddet eyleminin ya da küresel güçlerin yeni silahlarını test ettikleri bir sanayi/teknoloji fuarına ve meydanına döndü. Ama Suriye'yi çevreleyen (Akdeniz dahil) bütün sınırlardaki pek çok tartışmalı ittifakın ve karanlık ilişkilerin zahiri, net veya somut sonucu ortaya çıkan büyük insani trajedi ve yıkımdır. Hangi küresel veya yerel gücün kiminle ne kadar ve ne süreyle ittifak yaptığı, kime karşı savaştığı gibi birçok kifayetsiz sorunun inkâr edemeyeceği tek somut olgu ortaya çıkan milyonlarca insanın ülke içinde ve bütün dünyada sığınmacı konumuna düşmesidir. Buna sayısı tam bilinmeyen ama beş yüz binle bir milyon arasında telaffuz edilen hayatını kaybetmiş çocuk, kadın, yaşlı, genç insan eklendiğinde manzaranın trajik ve dramatik boyutları daha net anlaşılacaktır. Suriye'nin tamamıyla tahrip edilen alt yapısı, kentleri, tarihi dokusu, çözülmüş toplumsal yapısı, sekiz yılda milyonları bulan diasporasının yanında, çok az değinilen savaşta kullanılan silahların taşıdığı kimyasallarla kirlenmiş topraklarını ve sularını da eklediğimizde, yirmi birinci yüzyılda ete kemiğe bürünmüş bir kara ütopya sahnesi çıkmaktadır. Birazdan ele alınacak olan Türkiye ve Gaziantep'teki Suriyeli mülteci olgusunun böyle bir tablonun eseri olduğunu her daim akılda tutmak gerekiyor.

Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne (UNHCR), hâlihazırda Suriye'deki 6,6 Milyon insan ülke içinde yer değiştirmiş, 5,6 Milyon başka ülkelerde değişik koşullarda mülteci durumuna düşmüştür. Suriye içindeki yer değiştirmeleri bir tarafa bıraktığımızda, BM kayıtlarına göre 2011'den beri en az 5,6 Milyon Suriyeli mülteci ya da sığınmacı durumuna düşmüştür.² Bu insan sayısından toplamda ne kadarının Türkiye'yi kullanarak Avrupa ve dünyanın diğer yerlerine dağıldığını bilmek pek çok sebepten ötürü zor. Fakat resmi kayıtlarda ve mültecilere dair kayıt tutan sivil toplum kuruluşlarının verilerine göre, Türkiye'de toplamda 3 Milyon 611 bin 834 Suriyeli mülteci geçici koruma kapsamında ikamet etmektedir.³ Suriyeli sığınmacıların, en başta coğrafi yakınlık nedeniyle Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman gibi sınıra yakın illerde ikamet ettikleri, sonrasında Adana, Mersin, İzmir, Bursa, İstanbul ve Konya gibi büyük kentler başta olmak üzere, neredeyse Türkiye'nin en küçük ilçelerine kadar dağıldıklarını görüyoruz. İl bazında genel nüfusu dikkate alındığında, Kilis gibi hemen hemen kendi nüfusu kadar Suriyeli sığınmacının yaşadığı iller dışında Gaziantep, Hatay ve Urfa'nın mevcut nüfuslarının % 20'den fazlası Suriyelilerden oluşmaktadır. Bu oranlar ve demografik dağılım dikkate alındığında Türkiye'de bundan sonraki süreçte, göç, uyum, karşılıklı değişme ve hak tartışmalarının olacağını belirtmek gerekiyor.

Gaziantep il genelinde Aralık 2018 itibariyle, 408 Bin 802 kayıtlı, geçici koruma statüsünde Suriyeli bulunmaktadır. Bu rakamlara, pek tabii, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı alanlar ve belli bir süre kentte kalıp başka yerlere dağılanlar dâhil değildir. Dolayısıyla, kalanıyla, kaydedileniyle, gideniyle, 2011'den beri Gaziantep'in dünyada ve Türkiye'de (Hatay, Kilis ve Şanlıurfa'yla beraber) en çok sığınmacı nüfusun bir şekilde bulunduğu bir kent olduğunu belirtmek gerekiyor. Yine nüfusunun yaklaşık % 21'i Suriyelilerden oluşan bir kentteki karşılaşma ve etkileşimlerin anlaşılması hayatiyet arz etmektedir. Bunun için bazı başlıklarda yaşanan süreci ele alıp irdelemek anlamlı olacaktır.

Türkiye ve Gaziantep'teki Suriyeliler

Türkiye'de göçmen veya mültecilere yönelik çalışmalarda en çok göze çarpan özelliklerden birisi, ele alınan nüfusun yekpare bir blok şeklinde değerlendirilmesinden kaynaklanan yanıltır. Sadece Gaziantep'te bile, 400 Binden fazla insandan söz edildiğinde, bu

² <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> Erişim: 05.12.2018

³ http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik. Erişim: 15.12.2018 & <https://muhkemiler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> Erişim: 15.12.2018.

nüfusun sınıfsal, kültürel, ekonomik, toplumsal cinsiyet, dünya görüşü ve gelecek perspektiflerinin hepsi aynı düzeydeymiş gibi ele alınması çok ciddi anlam hatalarına yol açacağı aşikârdır. Dolayısıyla Gaziantep veya Türkiye'nin diğer kentlerindeki Suriyeliler (de) ele alınırken, bireysel veya toplumsal farkları yaratan koşulları ve durumları gözetmek elzem olmaktadır.

Çok genel hatlarıyla Türkiye veya Gaziantep'teki Suriyelilerin oluşturduğu profil üç alt kategoride ele alınabilir: Birincisi, alt, yoksul, ücretli sınıflardan oluşan bir kategori söz konusu. Bu gruba girenler, genellikle kırsal Suriye'den gelmek zorunda kalan sığınmacılardır. Aynı zamanda Halep gibi büyük kentlerin çeperlerinde yaşayan, ücretli işçiler, küçük zanaatkârlar da bu gruba dâhildir. İnşaat ve tekstil gibi Halep'in de ileri olduğu sektörlerde çalışan ücretli kesimlerle birlikte kırsal bölgelerdeki tarım işçileri ve küçük toprak sahipleri (küçük meta üreticileri) bu kategoriye dâhil edilebilir. Bu kesimlere ait her yaştan ve cinsiyetten sığınmacıların Türkiye'ye ve Gaziantep'e geldiğini öngörmek zor değil. Suriyelilere yönelik araştırmalarda, Türkiye'de ve Gaziantep'te kalanların eğitim seviyesindeki örüntü bunu doğrular niteliktedir. Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün kent genelinde Aralık 2018 tarihinde yaptığı araştırma sonuçları, haneyi temsil eden 1824 kişinin okuma yazma bilmeme oranı % 26 dolayında olduğuna gösteriyor ki, bu sonuçlar benzer araştırmalardakilerle paralellik arz etmektedir (AFAD, 2014, 2017). Bu kategorideki Suriyeliler için kentte mülteci olmak, yeni ve farklı bir toplumsal ortamda hayatta kalmak, elbette çok önemlidir fakat çalışma koşulları ve ücretler konusunda, bütün emek sömürüsü içeren süreçler ve uygulamalara rağmen, Gaziantep gibi sanayi iş kollarında ve tarımsal faaliyetlerde iş bulmak ve çalışmanın fazla bir statü kaybı anlamına gelmediği iddia edilebilir. Suriyeli, mülteci ya da sığınmacı olmanın kendisinden kaynaklı ve bütün sınıfları içeren bir özellikten dolayı alt sınıfların fazla bir statü kayıpları söz konusu değildir. Mekânsal değişme ve farklılaşmanın sınıfsal ilişkiler üzerindeki etkisi muhakkaktır ama çok genelleyici bir ifadeyle, Suriye'deyken sahip olunan sınıfsal kompozisyonun görünüşleri, bütün zor çalışma ve hayat koşullarına rağmen, Türkiye ve Gaziantep'te de korunmaktadır. Üstelik, Suriye ve Türkiye ekonomileri arasındaki farktan dolayı, Suriye'den gelinen bölgeyle mukayese edildiğinde, nominal bir ücret artışının olması dahi imkan dahilindedir.

İkinci grup, üst sınıfları kapsayan bir kategoride ele alınabilir. Savaş öncesi Suriye'nin ticaret ve sanayi sektöründe işyeri sahibi olan ve toplumun sosyo-ekonomik olarak en üst tabakasını temsil edenlerden oluşan bu gruptaki aile ve bireyler, daha çok ülkenin ticaret kentleri olan Halep, Hama, Humus ve Şam'dan Gaziantep'e veya Türkiye'ye geldiler. Farklı büyüklükte sermayeleri ve işyerleri olan bu grubun savaş öncesinde de Türkiye başta olmak üzere, komşu ve diğer ülkelerle olan ticari iş bağlantıları, sığınmacılık zamanlarındaki kısa sendelemeden sonra, Gaziantep gibi yeni geldikleri yerlerde de sermayeleriyle yeni girişimlerde buldukları anlaşılıyor. Sınıfsal konum gereği, bu grubun ülkedeki yönetimle politik bir ihtilafının olmadığı pek çok araştırmacının dikkat çektiği husustur (Bozarlan, 2012). Dolayısıyla mültecilik ve yerinden olma, bu sınıflar için de zor hayat koşulları ve iktisadi zarar anlamına gelmesine rağmen, diğer Suriyeli kesimlerle kıyaslandığında, yaşam koşulları en iyi durumda olanların bu grup içinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Fakat özellikle Suriyeli mülteciler üzerine çalışırken ve yazarken, dikkat edilmesi gereken üçüncü grup olan orta sınıflardır. Burada orta sınıf kavramıyla ilgili tartışmalara girmeden, çoğunlukla iyi eğitilmiş, devlet bürokrasisinde ya da özel sektörde iş yapan ücretli profesyonelleri kast ettiğimizi belirtmeliyiz ve sınıfsal çöküşün, Suriyeliler arasında en çok bu kesimi vurduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü Suriye'deki toplumsal ve kültürel koşullara göre eğitim almış ve oradaki kültürel, ekonomik veya toplumsal yapının işleyişine göre konum elde etmiş, çoğunlukla en az bir yabancı dili akıcı bir şekilde konuşan bu kesim bireyleri, ani bir süre zarfında kendilerini, sahip oldukları bütün konum ve bağlantılardan kopmuş halde

buldular. Dolayısıyla, Suriye'deki savaşın insani pek çok trajedisinin yanında, aynı zamanda *orta sınıfların düşüşü* şeklinde de okumak mümkün görünmektedir. Üstelik bu sınıfsal düşüş, Türkiye veya dünyanın değişik yerlerine dağıldıktan sonra, çok az ve şanslı sayılabilecek kesim dışında, giderek kötüleşmiştir. Suriyeli, bir avukatın, bir doktorun, akademisyenin, öğretmenin ve hatta sanatçısının, toplumsal ilişki bağlamından hızlı ve ani kopması, bu kesimleri, ucuz işgücü ordusunun neferleri haline getirdi. Zira Suriyeli orta sınıf bireylerin büyük bir çoğunluğu, az önce birinci grupta saydığımız alt gelir grubuna mensup insanlarla (eğer iş bulabilmişlerse) beraber çalışmaktadır. Bunun için, aynı iş ve gelirin, çalışan ve hayatını sürdürmeye gayret eden her mülteci için aynı anlama geldiğini söylemek mümkün değildir; bu sınıfsal ve kültürel arka planın akılda tutulmasında yarar vardır.

Genel özellikler

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Aralık 2018 verilerine göre, tüm ülkeye değişik oranlarda dağılmış olan 3 Milyon 600 Binden fazla Suriyelinin sınır illerindeki yoğunluğu herkesin malumu. Kilis, Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Adana, Konya, Bursa, Mersin, İstanbul gibi mülteci akının şekillendirdiği kentler, Türkiye'deki Suriyeli nüfusun % 80'ine yakını barındırıyor. Artvin gibi sadece 40 kayıtlı Suriyelinin bulunduğu istisnai illeri sapsak bile, İçişleri Bakanlığı raporunda, Türkiye'de Suriyelilerin olmadığı hiç bir il olmadığı belirtiliyor. Yine aynı raporda toplamda 59 Bin Suriyeliye 'istisnai vatandaşlık' verildiği, 278 Bininin ülkelerine geri döndüğü ifade edilmektedir. Suriyeli sığınmacılar için çok hayati önemde olan çalışma izni hususunda da İçişleri Bakanlığı 32 Bin 199 kişiye çalışma izni verildiği açıklanmıştır.⁴ Genel demografik özellikler bakımından en dikkat çekici husus, Suriyeli nüfusun her yaş grubunda erkeklerin oranının kadınlardan fazla olmasıdır. Türkiye genelindeki Suriyelilerin % 47,5'inin 0-18 yaş aralığında olduğu görülüyor ki, bu oran eğitim, iş imkânları, sağlık hizmetleri, etkileşim, uyum ve gelecekte birlikte yaşama koşulları gibi hususların ne kadar hayatiyet arz ettiğini ve gelecekte daha çok bu konular üzerinde yoğunlaşmak gerekeceğini anlatmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Aralık 2017 tarihinde Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün kent merkezindeki iki ilçenin 129 değişik mahallesinde yaşayan ve haneleri temsil eden 1824 kişiyle görüşülüp 79 sorudan oluşan Türkçe ve Arapça formatları da olan anket formlarının uygulanmasıyla, şehirde yaşayan ve artık il nüfusunun % 20'den fazlasını oluşturan Suriyeli hane yapıları hakkında çok önemli veriler toplanmıştır.

Araştırma verilerine göre, Gaziantep kent merkezinde yaşayan hanelerin yaş ve cinsiyet dağılımlarına bakıldığında; haneleri temsil edenlerin yaş ortalaması 36,4'tür. Görüşülen kişilerin yarısından fazlası kadındır. Gündüz vakti, iş ve çalışma saatlerinde evde daha fazla oranda bulunan kadınlarla görüşülmesi sosyo-kültürel bir göstergeye de dönüşmektedir. Halep vilayeti kent merkezi ama özellikle de kırsal bölgelerden nüfusun Gaziantep kent merkezinde bir yoğunluk oluşturduğunu söylemek mümkündür. Savaşın bu bölgelerde şiddetini arttırdığı 2011'den 2016 yılları arası, Gaziantep'e gelişlerin en yoğun olduğu dönemler olarak araştırmada bulunmuştur. Yine haneyi temsil konumunda olanların % 85'i evli, % 10'u bekâr, % 3,5'i de boşanmış olarak beyanda bulunmuşlardır.

Türkiye'deki mültecilik ve göç tartışmalarında en spekülâtif ve en uç noktalarda tartışılanı, hiç kuşkusuz ki, doğurganlık veya sahip olunan çocuk sayısıdır. Gaziantep araştırması, Suriyeli hanelerin ortalama 4,2 çocuğa sahip olduklarını gösteriyor. Aynı şekilde, hanelerin % 47'sinde, en az bir çocuğun Türkiye'de doğduğu anlaşılıyor. Çocuk sayısı ile çok yakından ilgili hane büyüklüğünde de, beklenildiği gibi, kalabalık bir sonuç çıkıyor. TÜİK araştırmalarında 3,4 gibi çıkan Türkiye ortalaması, Gaziantep'te yaşayan Suriyeli ailelerde 6,6

⁴ http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik Erişim: 15.12.2011

olarak çıkıyor. Fakat burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hanelerin % 72'ye yakınında sadece bir tek ailenin yaşadığı. Diğer bir deyişle, Suriyelilerin yaklaşık % 28'i birden fazla ailenin bir arada olduğu hanelerde yaşamaktadır. Dolayısıyla hane başına düşen birey sayısının Türkiye ortalamasından yüksek, Suriye'yle sınır bölgeleri ve kentleriyle yakın olması bu şekilde de açıklanabilir.

Göç ve mülteciliğin yeniden şekillendirdiği kurumlardan birisi aileyse, diğeri akrabalıktır. Akrabalık ve ailenin sağladığı dayanışma örüntüleri ve hayatta kalma imkanları, çok zor şartlarda yaşan Suriyelilerin de sahip olduğu güçlü ilişki ağlarından bazılarını üretmektedir. Örneğin, Suriyeli hanelerin % 79'u Gaziantep'te akrabası olduğunu ifade ediyor. Suriyelilerin Türkiye ve dünyanın her köşesine dağılımının göstergesi olarak da, hanelerin % 69'u Gaziantep dışında, Türkiye'nin değişik yerlerinde yaşayan en az bir akrabasının olduğunu belirtmiştir. Savaş, zor koşullar ve yoksullukla mücadele eden Suriyeli hanelerin % 23'ünde, değişik kategorilerde engelli bireyler bulunuyor. Hanelerin % 49'u müstakil ev olarak cevaplandırılan gecekondularda yaşarken, % 44'ü apartman dairesinde oturmaktadır ve yaklaşık % 98'i kiralık evlerde yaşamaktadır. Bu yüksek oranlar, hane giderlerinin en çok harcandığı kalemin kira, elektrik ve diğer fatura bedelleri olduğunu gösteriyor. Hanelerin % 99'u aylık ortalama asgari ücret düzeyinde bir gelire yaşamaya çalışmaktadır. Bu sonuçlar, Gaziantep dışındaki Suriyelilerle yapılan araştırmalarda da pek fazla değişmemektedir (Adar, 2018; Akdeniz, 2014; Çetin, 2016; İNGEV, 2017).

Hanelere aynı minvalde sorulan sorular, Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin içinde buldukları durumu gözler önüne sermektedir. Beraber, Suriye'den ayrılırken getirebildikleri özel araçları dâhil, motorlu araca sahip olanların oranı % 10 civarında. Hanelerin % 89'unun hiç bir aracı yok. Gaziantep'te 2011'den beri bulunan Suriyelilerin araç sahipliği oranının bu düşüklüğü bize iki olgunun ne kadar muhtemel olduğunu da ifade etmektedir: Birincisi, hanelerden, iş bulup çalışanlar bile, düşük ücretler ve aile giderlerinin yüksekliğinden dolayı, motorlu araç için yeterli parayı (beraber Suriye'den ayrılırken getirebildikleri de dâhil) toplayamamaktadırlar; İkincisi, Suriyelilerin henüz tam anlamıyla Gaziantep veya Türkiye'de yerleşmeye dair net planlarının olmadığına delalet eder ki, bundan sonraki süreçte, göç ve uyum meseleleri üzerinde çalışacakların, özellikle dikkat etmeleri gereken hususun bu olduğunu düşünüyoruz. % 87'sinin herhangi bir işe dair uzmanlığının ya da diplomasının olmadığını beyan etmesi, Gaziantep'teki Suriyelilerin genelde kırsal ya da tarımsal bölgelerden geldiğinin veya kentin kalifiye nitelikleri ön planda olan mültecileri Gaziantep'te kalıp çalışmaya ikna edecek enstrüman ve argümanlarının az olduğunun, geride kalan nüfusun büyük oranda Türkiye'nin daha nitelikli işgücü talebinde bulunan illerine (İstanbul, Kocaeli, Bursa gibi) ya da Batı ülkelerine kaptırıldığı şeklinde okunması da mümkündür. Zira iş bulup çalışanların % 88'den fazlası sigortasız (bu da resmi asgari ücretin de altında bir ücretle) çalıştığını gösteriyor. Bu güvencesizlik kadar, işgücünün emek arzının niteliğini ve emek piyasasında talep edilen emeğin niteliğinin de göstergesi olarak pekâlâ okunabilir. Niteliksiz ve güvencesiz çalışma, iş istikrarsızlığının kurumsallaşmasını ve bunun da birey ya da hane gelirini negatif manada etkilediği muhakkaktır. Yaklaşık % 78'lik bir kesimin özel sektörde çalışması ve bunların % 82'nin tam zamanlı işlerde varlık göstermesi yaşanan ağır koşullar hakkında fikir vermektedir.

Yukarıda, aile ve akrabalık ilişkilerinin mültecilik gibi ağır koşullarda yeniden şekillendiğinden söz etmiştik. Benzer şekilde, saha araştırmasında, iş bulan, arayan ya da çalışan Suriyelilerin yaklaşık % 48'i Suriyeli hemşerileri ya da tanıdıkları aracılığıyla iş bulduklarını belirtmişlerdir. İş ve çalışma alanı Suriyelilerin Gaziantep'te etkileşim ve toplumsal hayata dâhil olma kanallarının (bütün ağır koşullara rağmen) başında geldiğini gösteriyor ki, % 31,5 gibi bir oran kendi başına iş bulduğunu, % 15'inin Gaziantep'te tanıdıkları vasıtasıyla iş bulduğunu belirtmiştir. Bu oranların, hane ya da birey çok zor durumda kaldığında kimlerden borç bulabildiği sorusuna verilen cevaplarla da örtüştüğünü söylemek gerekiyor.

Çünkü görüşülen hanelerin yarısından fazlası borçlu olduklarını ve yaşamlarını devam ettirebilmek için değişik kaynaklardan (Suriyeli ve Gaziantep'li tanıdıklar dâhil, arkadaşlar, akrabalar, işveren vs.) borç bulmak zorunda olduklarını dile getirmiştir. Fakat iş ve çalışma hayatına dâhil olma kanallarının açılmış olması ve bu alanlarda işleyen bir ağın gelişmeye başlamasına rağmen, Suriyelilerin, eğitim ve cinsiyet gibi farklarına bakılmaksızın, ücret ve çalışma koşullarına dair işverenle pazarlık yapma ya da herhangi bir talepte bulunmalarının çok minimum düzeylerde olduğunu gösteriyor. Ücret dâhil, çalışma koşullarına dair taleplerde bulunabilenler, tahmin edileceği üzere, kadınlar daha az (% 11) ve erkekler daha yüksek (% 89) orandadır. Ortalama olarak ele alındığındaysa, Suriyelilerin % 67 gibi oldukça yüksek bir oranı, işverenle ya da işyeriyle hiç bir konuda pazarlık yapmadığını, talepte bulunmadığını belirtiyor. Bu, iş ve çalışma hayatında (sadece Suriyeliler için değil) güvencesizliğin sonuçlarından birisi olmakla beraber, Suriyeli işgücünün mecburiyeti ve yaşadıkları ağır hayat koşullarında her şeye rağmen işini kaybetmeme isteğiyle de ilgilidir. Kuşkusuz ki, bu güvencesizlik ve mecburiyetin, niteliksiz emek yoğun üretimde, emek ücretleri üzerinden sağlanan ilkel kapitalist birikimin en sağlam ayağını oluşturduğunu da unutmamak gerekiyor. Zaten Gaziantep'te iş bulmayı zorlaştıran faktörler sorulduğunda verilen cevaplarda dil bilmemenin en çok işaretlenen seçenek olması da, iş bulan Suriyelilerin de fazla dil becerisi istemeyen daha çok emek yoğun işlere (inşaat gibi) yöneldiğini gösteriyor. Tecrübe istemeyen işlerin özellikle emek yoğun iş kollarında geçerli olduğunu ve bunun da güvencesiz çalışma koşullarıyla birleştiğinde ortaya çıkan sömürü imkânlarının ilk önce Suriyeliler gibi kırılgan nüfus içinde daha *verimli* işlediğini belirtmek gerekiyor. Ve bütün bu olumsuz koşullar birleştiğinde yani güvencesizlik, emek yoğun üretim ve işverene karşı sınırsız itaat koşulları olduğunda, iş bulmak ve çalışmak, özellikle de mülteciler ve göçmenler adına kendileri ve ailelerin geçimi için yeterli olmamakta ve haneden her daim birden fazla bireyin iş ve çalışma talebinde olmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim Gaziantep saha araştırmasında da, iş bulup çalışabilen Suriyelilerin 3'te birinden fazla (yaklaşık % 38'i), hanede birden fazla kişinin çalıştığını dile getirmiştir. Daha da ilginç olan, hanedeki iş gücünün kompozisyonudur. Zira iş bulup çalışabilen hanelerde, anneler veya kadınlar % 3 oranındayken, babaların oranı % 48, diğer akraba ya da haneden birlikte yaşayan erkek aile fertlerinin oranı % 20 civarındadır. Fakat en ilginç oran hanelerin işgücünün % 29'unun çocuk işgücünden sağlanıyor olmasıdır. Bu sonuç üzerinde uzun uzadıya tartışılabilir, sebepleri ve muhtemel sonuçları üzerinde konuşulabilecek bir husustur. Çünkü çocuk emeği arzının pek çok nedeni bulunmaktadır. İlki, hiç kuşkusuz, buna izin veren yasal boşluk ya da denetimsizliktir ki, Türkiye çocuk işçiliğini çıkardığı kanunlara yasaklamış olmasına rağmen, bu olgu, tarım başta olmak üzere pek çok alanda varlığını kayıt dışı bir şekilde sürdürmektedir. İkincisi, çocuk emeğini talep eden iş kollarının varlığı ki, az önce yukarıda değinilen emek yoğun üretimin nitelik gerektirmeyen yapısı, her daim, daha itaatkâr, daha savunmasız ve emek istismarının kültürel kodlarla da desteklendiği (çıraklık, meslek-zanaat öğrenme) bir yapı ortaya çıkarmakta ve bu da kadın ve çocuk emeğinin sınırsız sömürsünün önünü açmaktadır. Üçüncüsü, ilkel kapitalist birikim sürecinin kadın ve en çok da çocuk emeğinin istismarı üzerinden yürümeye meyilli olması ve bunun da daha ez eğitilmiş, nitelikli, kalifiye ve tecrübe gerektiren sektörlerin ve işlerin yokluğu ya da azlığıdır. Dördüncüsü, daha somut ve yakın gelişme olarak, Türkiye'ye gelen Suriyeli çocukların, türlü nedenlerle örgün eğitimin dışında kalması ve tabir yerindeyse, o kayıp kuşağın şimdiki Suriyeli çocuk işçi olgusunun neferlerinden olmasıdır (Adar, 2018; Akdeniz, 2014; Çetin, 2016). Öyle ki, Suriye savaşının hemen başında yani 2011'den itibaren, Türkiye'ye sığınan okul çağındaki çocukların eğitimine, ciddi bir kafa karışıklığıyla, oldukça zor çözüm yolları getirilmeye çalışıldı. Gaziantep'te Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) öncülüğünde Arapça eğitim yapan ama mevcut Suriye'deki müfredatın dışında bir yol arandı fakat hayatın gerçekliğiyle örtüşmediğinde çok sınırlı kaldı. Ayrı binalarda, ayrı ve yeni bir müfredatla, fiziki imkanlar kadar eğitici sorunları ve yasal boşluklarla uğraşıldıktan sonra o yöntemin iyi bir

çözüm yolu olmadığı anlaşıldı ve terk edildi. İlk başlarda olması gereken, Suriyeli çocukların Türkiye'deki eğitim sistemine, önce dil öğrenme ve daha sonra müfredat üzerinden içerilmesi süreci 2017'de hayata geçirilmeye başlandı. Bütün zorluklara rağmen önemli ilerlemeler kaydedilse de hâlâ 400 Bin Suriyeli çocuğun okul dışında olduğu hesaplanıyor.⁵ Dolayısıyla, Gaziantep özelindeki çocuk işçi olgusunda da bütün bu değişkenlerin aynı anda işlediğini söylemek mümkün görünmektedir.

Burada, okullaşmaya dair sorunlara değinirken, Gaziantep'teki Suriyelilerin genel eğitim düzeyi örüntüsünün son derece ilginç veriler içerdiğini belirtmekte yarar vardır. Zira görüşülen ve haneleri temsil eden erkeklerin % 16,8'inin, kadınların % 33,7'sinin okuma yazması yok. Herhangi bir okula gitmeden okur yazar durumunda olan erkeğin ve kadının oranları görece birbirine yakın (erkeklerde % 6,5 ve kadınlarda % 7,9) durmaktadır. Bu çok yüksek oranların nedenlerini az önce yukarıda tartışmıştık. Bu eşitsiz tablo, ilköğretimde dengeleniyor ve kadınların oranı % 29,4 iken, erkeklerin oranı % 28,3 olarak çıkmaktadır. Fakat sonrasında tekrar kadınlar aleyhine bir tablo çıkıyor ortaya. İlkokuldan sonra kadınların eğitim hayatından erkeklere nazaran daha çok koparıldığının somut sonucu, erkeklerde % 31 olan ortaöğretim derecesi, kadınlarda % 21,6'ya düşüyor. Devamında, üniversite mezunu oranlarındaki tablonun vahameti netleşiyor: Kadınların % 6,9'u üniversite mezunuyken, bu oran erkeklerde iki katından fazla yani % 15,7'dir. Bu oranlar, Gaziantep'te kalan ve bundan sonra da büyük bir çoğunluğunun kentte yaşamaya devam edeceğini varsaydığımız Suriyelilerin eğitim kompozisyonunu göstermektedir. Fakat eğitim konusunda genç kuşakların daha şanslı olduklarını söylemek mümkündür. Araştırma sonuçlarına göre, Gaziantep kent merkezinde yaşayan hanelerin % 58'inde okula devam eden en az bir öğrenci olduğu anlaşılıyor. Ve devlet okullarının (% 97,7) ağırlığı göze çarpmaktadır. Kuşkusuz, devlet okullarına yönelik bu oranın yüksekliğinin ilk nedeni, az önce ele aldığımız yoksulluk ve gelir düzeyidir.

Suriyelilerle birlikte yaşamının imkânları ve alanı üzerine

Kentlerin tarih boyunca sahip olduğu anlam, insan uygarlığının ortaya çıkmasındaki rolü üzerine sayısız çalışma ve vurgu mevcuttur (Lefebvre, 1998); burada tekrara düşmemek adına, kentlerin tarih içindeki gelişmelerine değinmek yerine, doğrudan Gaziantep kent merkezindeki Suriyelilere indirgeyerek karşılıklı değişim, uyum, birlikte yaşama gibi, yine kentlerle birlikte uygarlık sahnesine çıkan olguların yerel dinamiklerini değerlendirmek istiyoruz.

Malum olduğu üzere, dünyanın her tarafındaki kentler, farklılıklar barındırma, özgürlük beklentileri, umut ve pazarın etkileri üzerine yükselir (Lefebvre, 1998; Weber, 2000). Kentlerin ortaya çıkışından gelişimine ve günümüzdeki küresel kentler çağına varana dek, bu özelliklere yenilerini ekleyen kentlerin büyüdüğünü, geliştiğini ve dünyayı etkilediğini görüyoruz. Bu büyüme ve gelişmenin en önemli olgularından biri de, kuşkusuz, kentlerin sürekli göç veya insan akınlarına maruz kalmasıdır (Davis, 2007; Harvey, 2006). Kentlerdeki gündelik hayatın boyutları, işleyişi, karmaşası, zenginliği ve çeşitliliği gündelik hayatın bizzat kendisi olarak var olur. Dolayısıyla kent, bütün sınıfsal, etnik, kültürel ve mekânsal karşılaşmaların hem oluşturucusu hem sürdürücüsü ve yeniden üreticisi hem de karşılaştırmacıdır. Kent bir zorunluluk olduğu kadar bir imkândır da ama somut sınıfsal ve kültürel koşullarla belirlenen ve şekillenen imkân. Bunu akılda tutarak, Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin kentsel zeminde karşılaştıkları ya da sahip olabildikleri imkânlar üzerinden değerlendirilmesi bize mevcut durum ve geleceğe dair bir perspektif sunacaktır.

Az önce kentin bir karşılaşma mekânı ve zemini olduğundan söz ettik. Bu karşılaşmaların bir kısmı, öngörülebilir karakterdeyken, bir bölümü de belirsizlikle şekillenir.

⁵ <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar> Erişim: 15.12.2018

Her gün aynı kentsel mekânlardan bulunmak, aynı kişiler veya ilişkilerle karşılaşmanın garantisi olmamasından dolayı, kenti var eden ve güçlendiren bu sürpriz aktörel ve olgusal karşılaşmalardır. Kent hem gelen hem giden hem de yaşayanlarıyla bütünüyle öngörülemez bir sürpriz karşılaşmaların mekânıdır. Kentteki bu kurumsal kesinlik ve aktörel belirsizlik, onu insan hayatında ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir. Sınıf ve kültür farklarının yarattığı zamana ait mekânların kimler tarafından nasıl deneyimleneceği, kentte yaşayan bireylerin de öngöremeyeceği karakterde olduğundan kentler varoluşları gereği bu tür bilinemez, öngörülemez sürprizleri zorunlu kılmaktadır. Fakat bu, kentin hiç çatışma ve gerilim barındırmadığı anlamına gelmemeli ki, her türden potansiyel çatışma barındıran kentsel karşılaşmalar olmadan değişimi anlamak da zorlaşacaktır.

Bu durum ve koşullar mülteciler, göçmenler ve bütün yeni gelenler için de geçerlidir. Çünkü göçmen ve mülteciler kentlerin, çok daha genel bir ifadeyle toplumun, çok boyutlu çelişkilerini aynı anda hem görünür kılar hem gizler. Kentler, özgürlük ve açıklığın mekânıyken, düzeyi ve coğrafyasına bakılmaksızın, içinde taşıdığı sınıfsal, mekânsal, kültürel veya sosyal adalet çelişkilerini, göçmen ve mülteciler üzerinden görünür kılabilir. Örnek vermek gerekirse, Gaziantep'in ya da Türkiye'deki diğer gecekondu mahallelerinde yaşayan, alt gelir grubuna sahip bireyler, o güne kadar karşı çıktıkları iş ve çalışma düzeninin safında, kente, mahallesine yeni gelen ve düşük ücretine talip olan göçmen ve mültecilerin karşı kampına geçebiliyorlar. Bu noktada, kentlerin ve toplumların önünde (sözünü ettiğimiz Gaziantep araştırmasının verilerinden de yararlanarak) bazı yol ayırımlarının olduğunu ifade etmek gerekiyor.

Yoksulların karşılaşması

Az önce sözü edilen kentsel mekânlarda göçmen ve mültecilerin karşılaşması, daha çok alt gelir grubuna mensup kesimlerin yaşadığı gecekondu mahallerinde gerçekleşmektedir. Gecekondu mahallelerinin göçmen ve mülteciler açısından daha cazip olmasının nedeni, tahmin edileceği üzere, konut kira fiyatlarının, diğer mahallelere kıyasla düşüklüğüdür. Diğer temas ve karşılaşma mekanları, düşük ücretli, emek yoğun çalışma alanlarıdır. Gaziantep gibi yerlerde, asgari ücretli kitlelerin aktığı sanayi bölgeleri ve kent merkezlerindeki marjinal sektör alanlarında alt gelir grubundaki insanlarla göçmen ve mültecilerin karşılaşması, gerilimli süreçler ve potansiyelleri doğurabiliyor. Wacquant (2011, 281-300), "aşağıdan kutuplaşma" dediği marjinalleşmenin belirtileri arasında, makro toplumsal süreçlerle bağlantılı 'mesleki ikileşmenin' neden olduğu eşitsizliğin yeniden ve daha belirgin biçimde ortaya çıkmasını, ekonomik faaliyet alanında ücretli emeğin daha önceden sahip olduğu toplumsallığı (o ücretin sağladığı hayat koşullarını) kaybetmesini, çeşitli Neoliberal politikalar çerçevesinde devletin bu alanları ve yoksulları kendi kaderine bırakmasını ve yaşanan, deneyimlenen mekândaki (burada yoksulların karşılaştıkları alanları sayabiliriz) yoğunlaşmayı gösteriyor. Dolayısıyla, Gaziantep özelinde yoksulların marjinalleşme ihtimalleri, bütün kentler gibi mevcuttur. 'Aşağıdan kutuplaşma' kriz anlarında da normal akıp gündelik hayat pratiklerinde de, en yakınındaki, kendine benzeyene yönelme ihtimallerini barındırır. Bu tür gerilimli temasların önüne geçebilmek için temelde dikkat edilmesi gereken bazı hususları hatırlamakta yarar olacaktır.

İlk husus, kuşkusuz, deneyimlenen kentsel toplumsal hayat mekanlarındaki gündelik temas ve iletişimin ya hiç olmaması ya da çok minimum düzeyde kalmasıdır. Kentsel veya toplumsal hayatın piramide benzeyen tabakasında düşük sosyo-ekonomik düzeydeki kesimlerin nüfusa oranının yüksekliği, bu tür temasların ne kadar hayatiyet arz ettiğini anlamak için yeterlidir.⁶ Göç ve mültecilik süreçlerinde de temas, kentsel mekanlardaki karşılaşmalarda,

⁶ Tam da burada, yeri gelmişken bir hususun altını çizmek gerekiyor: Mültecilik ve göç olgusunun, devlet ve daha varlıklı sınıflar ya da sermayedarları anmadan anlatılmayacağına fakında olduğumuzu belirtmek gerekiyor.

potansiyel önyargıları ortadan kaldıracığı gibi, gerilim yaratmayacak karşılıklı değişme ve anlamının merkezinde olduğu bir toplumsal ilişkiler örüntüsü kurabilir. Dolayısıyla, Gaziantep de dahil, diğer bütün kentlerde, Suriyeliler özelinde, göçmen ve mültecilerle temas ve iletişim mekanları kadar imkanlar da önem arz ediyor. Oysa, Gaziantep için bu etkileşim ve temasın, henüz, sadece belirli alanlarla sınırlı kaldığını belirtmek gerekiyor. Sözü ettiğimiz saha araştırması verileri kent merkezinde farklı sürelerde yaşayan Suriyelilerin, kentin en çok hangi alanlarını kullandıklarına dair sorunun cevapları ilginç noktalar barındırıyor. Gaziantep'teki Suriyeli haneleri temsil eden kişilerin % 73'ü hiçbir AVM'ye gitmiyor. Gaziantep gibi bir sanayi kentinde hızla gelişen alışveriş merkezlerinin günlün on binlerce ziyaretçiyi çektiği düşünüldüğünde, bu tür mekanlar üzerinden etkileşimin minimum düzeyde kaldığı görülüyor. Yine % 85'lik kesim kentteki kahvelere ya cafelere hiç gitmediğini belirtmiş. Buradan şunu çıkarmak mümkün gibi: Boş zamanlardaki karşılaşmalar üzerinden kentte bir temas ve etkileşim söz konusu değildir. Temas daha çok iş, çalışma ve okul ortamlarıyla gerçekleşmektedir. Bu temas ve iletişim eksikliğinin en büyük sebeplerinden birisi olarak dil bariyeri gösterilebilir. Çünkü emek yoğun iş kollarında Türkçe dil becerisinin çok da gerekli olmaması sürdürülebilir bir durumken, insanlar arası iletişimin en temel aracına dönüşmektedir. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlara göre, Suriyeli genç kuşakların Türkçe dil becerisi yaşlı kuşaklara, erkeklerin kadınlara göre daha ileri düzeydedir. Fakat aradan geçen yedi yıla rağmen, okullaşma süreçlerindeki aksaklık ve yanlış uygulamaların, özellikle genç Suriyeli kuşakların dil becerilerini olumsuz etkilediğini görmek mümkündür. Dil becerisinin, özellikle iş ve çalışma dışındaki toplumsal etkileşim süreçlerindeki önemi dikkate alındığında, karşılıklı iletişim ve değişimin en önemli dayanaklarından birisi eksik kalmış olmaktadır.

Burada diğer bir husus, özellikle düşük ve orta gelirli kesimlerin, Gaziantep'teki Suriyelilere yönelik tutumlarında iş, çalışma ve sağlık hizmetlerine erişimdeki süreçlerin son derece önemli yer tuttuğunu dile getirmektir. Bunun ilk koşulu, sermayedarların, diğer bir ifadeyle Gaziantep'teki sanayi veya diğer iş arzında bulunan sektörlerin, ucuz ve güvencesiz emekten elde ettiği ilkel kapitalist birikim mantığının değişmesidir. Kısa sürede, kârın maksimizasyonu için her türlü sömürü ve istismarın mülteci emeği üzerinden sağlanmasına müsaade etmemek ilk adımdır. Bunun başlaması kolay görünse de burada iki temel dinamiğin işleyişi belirlediğini ve yeniden ürettiğini söylemek mümkündür: 1) İşverenin kendi kısa vadeli çıkarları için ucuz iş gücü talebi 2) Mültecilerin, dil problemi, eğitim ve yabancı olmaktan kaynaklanan, her türlü fırsatı değerlendirme mecburiyeti ve bunun akabinde gelen düşük ücrete hayatın idamesi için rıza göstermesi. Buradan şu paradoks çıkmaktadır: Her çalışanın sosyal güvenlik sistemine kaydolması, sömürü, istismar ve haksız rekabeti önleyebilecek mekanizmaları güçlendirirken, göçmen ve mültecilerin iş bulma yarışına, çeşitli nedenlerle, geriden başladığı bir ortamda onlar adına dezavantajlı bir duruma sebebiyet verebilmektedir. Düşük nitelik ve emek yoğun çalışma gerektiren çoğunlukla enformel sektörlere dayalı bir iş ve çalışma dünyasında kayıt altına almayı sağlamak oldukça zor olmaktadır.

Öyle ki, somut politika ve baskı oluşturucusu bu kesimlerin, mülteci ve göç süreçlerinin asıl boyutlarında görünür olmamaları, bunların etkilerini görmezden geldiğimiz anlamına gelmemelidir; zira asıl vurgulamak istediğimiz, yoksulların (eski vatandaş yahut göçmen ve mülteci olarak yeni gelenlerin) potansiyel ve aktüel bütün gerilim kaynaklarının bu kesimler tarafından dengeleyici ve kârın maksimizasyonu için birer araca dönüştürüldüğüdür. Düşük ücretli, güvencesiz iş ve çalışmanın sağladığı sınırsız kâr etme güdüsü, kısa vadeli planlamalarda işe yarar gibi durmaktadır. Fakat uzun vadeli istikrarlı iktisadi bir işleyiş, adil bölüşüm, toplumsal fay hatlarının açılmasına müsaade etmemek, toplumsal marjinalliğin beslediği şiddet süreçlerinin yaşanmaması ve yoksulların karşılaşmasının önüne geçmek gibi hedeflerin kısa vadeli ve ani kazançlardan daha olumlu sonuçlar doğuracağına olan inancın yerleşmesi gerekir. Ancak bu süreçler, göçmen ve mültecilerin resmi olarak tanınmasıyla, hakları olduğu gerçeğinin kabulüyle, kısacası, kentteki ya da ülkedeki göçmen ve sığınmacıların insan olduklarını kabule bağlı gibi durmaktadır. Bu da sadece söylemsel (*discursive*) değil, somut politik hukuki özneler olarak insanları tanımayla ilgili bir durumdur.

İkinci nokta, sosyal güvenlik sistemine kayıt, göçmen ve mültecilerin, bu mecburiyet ortamından kaynaklanabilen istismar ve sömürsünün önüne geçebilme imkânı sağladığı kadar, kentteki alt sosyo ekonomik kesimlerin sağlık hizmetine erişim noktalarındaki gerilimli karşılaşma ihtimallerini de minimuma indirir. Özel sağlık hizmetlerinin, toplumun belirli bir gelir düzeyine hitap ettiği ve o kesimlere yönelik hizmet arzı gerçekleştirdiği düşünülürse, geriye kalan kamu sağlık hizmet kurumlarındaki göçmen ve mültecilerle aynı hizmet talebinde bulunurken alt gelir gruplarının karşılaştıklarında ortaya çıkabilecek muhtemel gerilimlerin seviyesini minimuma indirebilir. Üstelik, ilk başlardaki zorluklara, göçmen veya mültecilere sağladığı düşünülen dezavantaja rağmen, sosyal güvenlik sistemine kayıt, uzun erimli bir süreçte onların sömürü ve istismarını engellediği, onlara sosyal güvenlik sistemi içinde bir yer ayırdığı, onları sisteme dahil edebildiği ve gelecek hayat planlarına katabildiği için eşitleyici ve olumluyucu özelliklere sahiptir.

Üçüncü husus, haklar bağlamında, ebedi mültecilik ve göçmenliğin önüne geçecek politikalar üretmek ve demokratik tartışmalar açıp, Suriyeli mültecileri ve diğer göçmenleri bu tartışmalara, birey ve özne olarak ya da bir politik *entite* olarak, katıp kendilerini ifade edebilmelerinin önünü açmaktır. Gaziantep'te son dönemlere kadar, her zaman birilerinin Suriyeli sığınmacılar veya göçmenler adına konuştuklarına tanık oluyoruz. Buna tam olarak gizil ve *iyi niyetli* egemenlik ilişkisinin yeniden ve farklı bir bağlamda kurulması diyebiliriz. Bunun bir nebze kırılması ve mültecilerin, hakları ve talepleri olan politik öznel olarak konuşmaya ve tartışmaya dahil edilmesi hayati derecede elzemdir. Bu tartışma ve haklar platformunun en önemli ayağı, onları kayıt dışılıktan kurtarmanın yollarını sunmak kadar, bu süreçlerin şeffaf, net ve öngörülebilir koşullara ve işleyişlere sahip olmasını sağlamak olmaktadır. Örneğin, oturum almanın, vatandaşlık hakkı kazanmanın halihazırda var olmayan ya da işletilmeyen kurallarının yeniden açık ve demokratik bir zeminde ele alınması gerekiyor. Bu durum, mültecilerin Gaziantep'teki toplumsal hayata dahil ve geleceği şekillendirmelerinde son derece gereklidir. Diğer şekilde yani bunların olmadığı ortamda, belirsizlik, spekülasyon ve kirlenmiş işleyişlerin eşlik ettiği süreçler ortaya çıkmakta ve Suriyeli sığınmacıların ya da diğer göçmenlerin mevcut sosyal yaşamları olumsuz etkilenmektedir. Dolayısıyla, hakkaniyetli, şeffaf ve herkes için aynı şekilde işleyen net süreçlerin birlikte yaşamaya olumlu katkı yapacağı ve potansiyel toplumsal gerilimleri düşüreceği muhakkaktır.

Bu başlıktaki üçüncü nokta, toplumsal etkileşim noktalarını geliştirmek olduğu kadar, değişimi ve uyum sağlamayı sadece göçmen veya Suriyeli sığınmacılardan beklemek yerine, karşılıklı değişmeyi sağlayacak mekanizma ve ilişkileri ön plana çıkaracak politikaların hayata geçirilmesi ve imkanların sunulmasıdır. Her yaş, cinsiyet ve kuşak için içerme ve etkileşim noktaları ya da imkanları farklı olsa da, okul ve eğitim sistemine, göçmen ve mültecilerin dahil edilmesi, hem dil öğrenme sürecini ve uyum sağlamayı kolaylaştıracak hem de olumlu etkileşimlerin kapısını aralayacaktır. Türkiye'de ve Gaziantep'te, geçmiş uzun yıllara ve politikalar dayanan algının neticesi olarak, değişme ve uyum tek taraflı özelliklerin, mesela dil ve kültürün, terk edilmesine ve içine girilmek istenen yapının bütün değerlerini içselleştirip kendisinin önceden sahip olduğu bütün kültürel kodları ve değerleri reddetme üzerine yükselen asimilasyon anlaşılmaktadır. Burada kast edilen, asimilasyon yerine, hiyerarşik olmayan yatay, demokratik ve daha insani bir ilişki kurmanın önünü açmaktır. Dolayısıyla tek taraflı bir değişim yerine karşılıklı değişme daha demokratik ve daha eşit ilişkilerin kapısını aralayıp Gaziantep gibi kalabalık mülteci nüfusu barındıran bir kentin toplumsal uyumunu sadece iş, çalışma ve ekonomiye terk edilmemesini sağlayacak, daha farklı imkân ve perspektifler sunacaktır.

Dördüncü husus, güncel ve bir o kadar da belirleyici olan politik söylemin gözden geçirilmesi ve daha ilkesel, göçmen ve mülteci karşıtı olmayan, insani bir siyasetin hedef olarak konması ve bunun kitlelere anlatılmasıdır. Bütün geçmiş olumlu politikalara rağmen,

Türkiye'deki siyasetin net ve öngörülebilir bir göçmen ve mülteci politikası da söylemi de bulunmuyor. Gündelik siyasetin dile getirdiği ama özellikle de Ortadoğu'daki politik manevralar ve çıkarlar çerçevesinde şekillenen bir konjonktürel mülteci ve göçmen söylemi ön plana çıkmaktadır ki, bunun yerine daha ilkesel ve demokratik bir siyaset ve söylem, uzun vadeli bu olguyla yaşamaya alışması gereken bir toplumun ihtiyaç duyacağı bir durumdur. Egemen söylemin konjonktürel mülteci perspektifiyle, muhalefet adına siyaset yapanların göçmen veya Suriyeli karşıtlığına dayalı açık ve net diskurları, az önce sözünü ettiğimiz kesimlerin her toplumsal hayat alanındaki karşılaşmalarına da yansdığından, gelecekteki muhtemel gerilimleri azaltıp karşılıklı değişmeyi kolaylaştıracak ilke ve politikaların geliştirilmesi elzemdir. Bir defa akıldan çıkarılmaması gereken husus, Türkiye'nin ve Gaziantep'in karşılaştığı son mülteci akınının bu olmayacağıdır; zira dünyadaki göç ve mülteciliği tetikleyen onca mevcut ve potansiyel sebep göz önünde bulundurulduğunda, son yedi sekiz yıllık Suriyeli sığınmacıların akını gibi pek çok akının Türkiye'ye doğru olacağını öngörmek zor değil. Bunun için politik söylemin doğrudan belirlediği, medyanın dili ve imgeleri de göçmen ve mültecilerin toplumsal içermelerinde önemli yer tutmaktadır. Gündelik siyaset dilinin popülist, hatta çoğunlukla açık ya da latent ırkçılık içerebilecek ifadelerinin, en çok da alt sosyo ekonomik kesimler tarafından dikkate alındığı veya alınacağı, yararının başka sınıfların hesabına yazılacağı akılda tutulmalı ve ona göre siyaset oluşturulmalıdır.

Bütün bunlar, Gaziantep özelinde, göçmen ve mültecilerle kurulacak hayati kırılan temas ve ittifakları şekillendirecek ve belirleyecektir. Bundan dolayı, gerilim yerine iletişim ve etkileşim yollarının açık tutulması, karşılıklı empati ve anlayış kadar siyaset üretenlerin uyum ve karşılıklı değişmeyi sağlayacak hedeflerinin olması daha insani ve gerçekçi görünmektedir.

Son olarak, toparlayıcı mahiyetteki şu ifadeyi eklemekte yarar vardır: Gaziantep'teki göçmen ve mülteci olgusuyla yaşamının önünde iki yol görünmektedir. Birincisi, sorunları, karşılıklı değişimi, etkileşimi, insani ve eşit ilişkileri reddederek mültecileri ve göçmenleri sürekli bir sorun olarak gören ve buna yönelik olumlu politikalar geliştirmeyerek meselenin kuşaklara aktarılan bir problem olmasını sağlayacak yol. Diğeri, ilkinin tersi olarak, daha insani, demokratik, şeffaf, ilkesel ve göçmen ve mültecileri her türden içermeyi bir zenginlik, karşılıklı değişimi sosyal hayatın bir zorunluluğu olarak görüp bu süreçleri kolaylaştıracak yol. Bunlardan hangisinin seçildiği ya da uygulandığı, Gaziantep'in de Türkiye'nin de içinde yaşadığı bu olguya dair yönünü tayin edeceği muhakkaktır.

Sonuç

Ortadoğu'daki son derece karmaşık ve çok yönlü toplumsal değişme ve şiddet sarmalının neden olduğu yerinden edilmişlik ve mültecilik, bölgedeki bütün kentler ve toplumlar için içinden çıkılması zor sorunlar ve süreçler yaratmaktadır. Türkiye ve Gaziantep, 2011 sonrasındaki Suriyeli mülteci krizinin odağında yer alarak, burada üretilecek muhtemel sorun ve çözümlerin de önemli merkezine dönüşmektedir. Türkiye'deki 3 Milyon 600 Binden fazla kayıtlı Suriyeli nüfusun, sadece neden oldukları sorunlar nedeniyle değil, sahip oldukları potansiyel ve imkanlarla da ele alınması hayatiyet teşkil etmektedir. Bu perspektif ve yaklaşımın, milyonlarca insanın yaşadığı yerleri terk ederek mülteci konumunda çok zor ve ağır koşullarda yaşamasının beraber getirdiği ve getireceği sorunların çözümüne katkı yapacağı aşikardır. Gaziantep kent ve il özelinde, 400 Binden fazla Suriyeli sığınmacının yaşadığı bir yer olarak, karşılıklı değişme, toplumsal etkileşim kanallarının yeniden inşası, uyum, çalışma, eğitim, kültürel alışveriş ve iş konularında büyük potansiyellere sahip bir şehir. Suriyelileri içerecek mekanizmaların hayata geçirilmesi, kente yeni alanlar ve zenginlik imkanları sunacağı gibi, karşılıklı değişme ve toplumsallaşma süreçlerinin de daha az sorunlu geçmesini sağlayacaktır. İş ve çalışma koşullarının yanında, özellikle kentin alt sosyo ekonomik bölgelerindeki etkileşimlerinin daha sorunsuz ve genel toplumsal faydayı içerecek şekilde devam edebilmesi için, kentin yoksul kesimleriyle Suriyeli mülteciler arasında daha çok temas kanallarının

açılması, mülteci ve göçmenlerin hakkı olması gereken sosyal güvenlik sistemine kaydedilmesi, sözü edilen bu etkileşim ve temasın daha eşitlikçi ve öngörülebilir bir zeminde ilerlemesini sağlayacağı muhakkaktır. Yine bu süreçte, genç kuşakların eğitim sistemine dahil edilmesi, kadınların toplumsal hayata katılımını arttıracak ve bütün kentsel mekanlarda insanların özgür ve bireysel etkileşiminin imkanlarını sağlayacak bir ortamın mümkün kılınması, zor, sancılı ve sorun üreten bir yol yerine, çözüme ve uyuma odaklı daha insani ve demokratik bir zeminin oluşturulmasının gerekliliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Adar, A. Ş. (2018). Türkiye’de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü? *Çalışma ve toplum*, 1, 13-36.
- AFAD. (2014). *Türkiye’deki Suriyeli kadınlar*. Ankara: AFAD
- AFAD. (2017). *Türkiye’deki Suriyelilerin demografik görünümü, yaşam koşulları ve gelecek beklentilerine yönelik saha araştırması*. Ankara: AFAD
- Akdeniz, E. (2014). *Suriye Savaşının gölgesinde mülteci işçiler*. İstanbul: Evrensel basım yayın.
- Anderson, L. (2014). Otoriter miraslar ve rejim değişikliği Arap dünyasında siyasi geçişi anlamaya doğru (M. İ. Saylık & T. Demirtaş, Çev.). İçinde F. A. Gerges (Ed.), *Yeni Ortadoğu - Arap dünyasında protesto ve devrim* (ss. 61-80). İstanbul: İyidüşün yayınları.
- Bozarslan, H. (2010). *Ortadoğu: Bir şiddet tarihi - Osmanlı İmparatorluğu'nun sonundan El-Kaide'ye* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Bozarslan, H. (2012). *Ortadoğu'nun siyasal sosyolojisi - Arap isyanlarından önce ve sonra* (M. I. Durmaz, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli mültecilerin işgücüne katılımları ve entegrasyon: Adana-Mersin örneği. *Gaziantep university journal of social sciences*, 15(4), 1000-1106.
- Chalcraft, J. (2014). Mısır'da 25 Ocak ayaklanması, hegemonya yarışı ve yoksulların patlaması. İçinde F. A. Gerges (Ed.), *Yeni Ortadoğu - Arap dünyasında protesto ve devrim* (ss. 183-210). İstanbul: İyidüşün yayınları.
- Cole, J. (2014). Mısır'ın modern devrimleri ve Mübarek'in düşüşü. İçinde f. a. gerges (ed.), *Yeni Ortadoğu - arap dünyasında protesto ve devrim* (ss. 81-102). İstanbul: İyidüşün yayınları.
- Dabaşı, H. (2015). *Arap baharı - Post kolonyalizmin sonu* (A. T. Esen, Çev.). İstanbul: Sümer yayıncılık.
- Dahi, O. S., & Munif, Y. (2012). Revolts in Syria: Tracking the convergence between Authoritarianism and Neoliberalism. *Journal of Asian and African studies*, 47(4), 323-332. doi:10.1177/0021909611431682
- Danahar, P. (2015). *The new middle east*. Edinburg: Bloomsbury.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni* (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis yayınları.
- Dawisha, A. (2013). *The second Arab awakening - Revolution, democracy, and the Islamist challenge from Tunis to Damascus*. New york & London: W.W. Norton & Company, Inc.
- Harvey, D. (2006). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Moralı, Çev. 2. Baskı). İstanbul: Metis yayınları.
- İNGEV. (2017). *Suriyeli mülteci hayatlar monitörü (İnsani gelişim vakfı)*. İstanbul: İNGEV
- İskender, A. (2016). *Değişim halindeki Mısır - Bitmiş bir devrime dair denemeler* (O. Etiman, Çev.). İstanbul: İntifada yayınları.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat* (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis yayınları.
- Owen, R. (2014). Mısır ve Tunus diktatörlerin devrim yoluyla düşürülmesinden yeni bir anayasal düzen kurma mücadelesine. İçinde F. A. Gerges (Ed.), *Yeni Ortadoğu - Arap dünyasında protesto ve devrim* (ss. 295-312). İstanbul: İyidüşün yayınları.

- Prashad, V. (2012). *Arab spring, Libyan winter*. Oakland Baltimore Edinburg: AK Press publishing.
- Roy, O. (2015). *Siyasal İslamın iflasi* (C. Akalın, Trans. 5th ed.). İstanbul: Metis yayınları.
- Stacher, J. (2012). *Adaptable autocrats, Regime power in Egypt and Syria*. Stanford: Stanford university press.
- Tripp, C. (2014). Direniş siyaseti ve Arap isyanları. İçinde F. A. Gerges (Ed.), *Yeni Ortadoğu - Arap dünyasında protesto ve devrim* (pp. 161-182). İstanbul: İyidüşün yayınları.
- Ulrichsen, K. C. (2014). Bahreyn'deki ayaklanma yurtiçinde taşıdığı anlam ile bölgesel ve uluslararası perspektifler. İçinde F. A. Gerges (Ed.), *Yeni Ortadoğu - Arap dünyasında protesto ve devrim* (pp. 377-397s). İstanbul: İyidüşün yayınları.
- Wacquant, L. (2011). *Kent paryaları - İleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyoloji* (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi üniversitesi yayınları.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya sistemi - Kapitalist tarım ve 16.yüzyıl'da Avrupa Dünya ekonomisinin temelleri* (L. Boyacı, Çev. Cilt 1). İstanbul: Bakış yayınları.
- Wallerstein, I. (2005). *Modern Dünya sistemi - Avrupa Dünya ekonomisinin pekiştirilmesi ve Merkantilizm 1600-1750* (L. Boyacı, Çev. Cilt 2). İstanbul: Bakış yayınevi.
- Weber, M. (2000). *Şehir modern kentin oluşumu* (M. Ceylan, Çev.). İstanbul: Bakış yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik

<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik

<https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar>